

հրապարակեան եւ առանձնաւորաց մատուցանելու մէջ մէյմէ գանձանակ հաստատել:

Այս նորաշէն Հիւանդանոց-Աղքատանոցը պատկարբերոց հոգեւոր միութեամբեան համար՝ Ս. Յոհան Ոսկերեքեան Վ. Պոլսոյ, ինչպէս հաշուոց մէջ կը տեսնուի «Մատուցի ծախք», որուն առաջին մատարանագրեւ եղած է Հ. Դաւիթ վ. Ուզունեան, որ կը յայտնուի 1832 Նոյ. 26ին առ իւր Արարհայրը գրած նամակէն: «Ի 24 ամսոյս ազդ արարին ինձ՝ թէ Գերապ. վէհպակեան ինչորէ զքեզ, եւ ես աճապարեալ գնացի առ նա... ունիմ, ասէ, կացուցանել զքեզ Բարեկէլան (Մատարանագրեւ) ազգային Աղքատանոցին, զի ի շարքեւ մի անգամ եւեթ գնացեալ լուիցես զխոտովանութիւնս աղքատաց եւ պատարագեցես անդ. երբեմն երբեմն եւս այց արացես դպրոցի աղքատ մանկանց որ անդ: Ահա ասէ Հ. Աւետիք (Աւետիքեան, Միւրաբն Միւրիմարեանց վեհեակոյ) եւս ընկեր քեզ, նա եւս զայն արատցէ ի շարքեւ մի անգամ միայն, այլ գորով քո ի Պերա ըստ մեծի մասին դիւրին է քեզ հոգալ զհիւանդս եւ այլն եւ այլն: Յայնժամ ապաւինեալ ի զորութիւնն Բրիտանոսի ասեմ, Տեառն ողորմութեամբ հաստատուն կալայց զպաշտօնն, զոր նա ինքն Տէրն կանխիկ աւանդեաց ինձ: Ուրախ ցուցեալ զանձն՝ կնքեաց նշանաւ Ս. Խաչին ի վերայ իմ եւ ասէ, Տէր լեցի ընդ քեզ հանապաղ: Եղոսամ զի եւ Գերապ. Տէրք հաճ իցէ ընդ այս, որպէս եւ ծերագոյն Հարքն մեր հաճ գտան» (Դիւ. Միւ. վի. Թ. Նիէ):

Այս մատան մէջ երբեմն ձայնաւոր պատարագ եւս կը մատուցուէր Եղեղճի փողոցի դպրատան սանուց դպրութեամբ, որ եկեղեցական երգեցողութեան վարժապետ եւս ունէին, ինչպէս յայտ է 1833 Յունիս 20ին Չալքիեան Հ. Վրդանէսի նամակէն՝ ուղղեալ առ Պ. Հ. Մատթէոս: «Երբորդ դպրատունն որ ի Եղեղճի Սոխան ունի ի կողմանց անոր ուղղափառք: Սակայն որովհետեւ չիք տեղի ընդարձակ ընդունել զբաղմութիւնն, այժմ եգին ի մտի ընդարձակել զշինուածն ընդ կողմն մի ի լինել ընդարձակ տեղի պատարագի եւ ժողովրդեան: Հ. Դաւիթ եւ խոտովանահայր աղքատաց, Հ. Մատթէոս պատարագ է Ներապէս, Հ. Աւետիք ե

ի վերայ ամենեցուն, (Դիւ. Միւ. վի. Թ. ՄԾԱ):

Բայց այս ընդարձակութիւնը հազիւ թէ երեք տարի ետքը տեղի կ'ունենայ, վասն զի հաշուոց մէջ 1837ին կը տեսնուի «Եկեղեցւոյ ծախք» (Դիւ. Ս. Յի. Տր. 219): Եւ իրեք ալ Հոգարարութեանը յիշեալ թուականին վեց կամ եօթն հարիւր հոգի պարունակելու շափ կ'ընդարձակեն Ոսկերեքեանի մատուցը՝ Աղքատանոցին մէջ քանի սրահները վերէն ի վար բանալով, որուն համար 87,000 դահեկան կը ծախսեն փոխառութեամբ, զոր ապա դժուարաւ կը հատուցանեն Եկեղեցւոյն հասցիով: Այս ձեռնարկին մէջ Հոգարարութեանը ժամանէր Ժողովրդեան դիւրութիւն մ'ընծայելուն հետ կ'ուսնեան միանգամայն աղքատաց անուրի ձոխացնելու նպատակը, բայց յուսախար կ'ըլլան, վասն զի Եկեղեցական Իշխանութիւնը հեռացեալ կը շատցեն անոր ծախքը (Յ. Ոսկ. էջ 113): Աղքատներն ալ կ'արձակեն երաշխաւորելով անոնց ընտանեական վարձքը, ոսկից կը մտնէ Հայ Կաթողիկէ Հասարակութեան մէջ ամսական ողորմութիւն բաշխելու սովորոյցը ըստ տարեկան տոմարին՝ որ ամեն վկայեալ աղքատին կը տրուէր:

(ԼԵՐԱՆԻՒԻՒՄ)

Հ. իՍՄԱԷԼ Վ. ՍՐԱՊԵՆՍ
Միաբան Անտոնեան:

Կ.ՊՈԼՍՈՅ ՊԵՅՈՂԼՈՒԻ ՀԱՅՈՑ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆԸ

ԵՒ ԿՍԹԱՆԻԿԷ ՀԱՅԵՐԻ ՏԵՊԵՆԴԱՐԻՆԵՐ

— (ԼԵՐԱՆԻՒՄ)

Բ. ԲԵՐԱՆԱՏԻ ԱՌԱՄՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Եթէ Պէյոլուի Հայոց գերեզմանատան մէջ հարիւրհազարաւոր կաթողիկէ Հայեր թաղուած են, պետք էին այսօր բազմաթիւ տապանաքարեր գտնուիլ անոնց վրայ: Այսպէս պիտի խորհրդածէր գերեզմանատան արդի վիճակին ակնաստես երող մը, եւ արդէն անցած դիպուածներու անգետ եղողներ այսպէս ալ կը մտածեն, համարելով թէ միայն քանի մ'աղքային կաթողիկէներու շնորհք եղած էր, ի շնորհս իրենց ոչ-կաթողիկէ ծնողաց, ասոնց քով թաղուելու:

Բնականապես այսպիսի պատմական խնդիրներն ըստ համոյս վճռելն՝ իւրաքանչիւրն թողուած չի կրնար ըլլալ, եւ կարելի չէ իրերն արտաքին եւ ներկայ երեւութիւն համեմատ միայն դասել, որ անվերջ պնայ դատողութիւն մը միայն պիտի ըլլար: Պէտք է քննել պատմութիւնը, ժամանակագրութիւնները, որոնք միամտաբար, անտարբերութեամբ եւ առանց որոշ ձգտում մ'ունենալու կը պատմեն իրենց օրերն հանդիպածները, առանց գուշակել կարենալով՝ թէ ապագային ինչը պիտի հանդիպին եւ ինչ կարեւորութիւն պիտի ունենան այդ գրութիւնները, զոր կ'արձանագրեն, առանց սակայն ապագայէն ազդուելու: Ասով հանգրձ շատ կարեւորութիւն ունին նաեւ բերանացի աւանդութիւններ, վկայութիւններ ծանրաբարոյ եւ հասարակար որ անձինքներու, որոնք խորապէս տեղւոյ մը մօտ ու շուրջը բնակած են, հետեւեցրեալ են իրենց ընտանիքն ու զաւակները շահագրգռող իրերով ու դիպածաններով:

Արդ, պէտք ենք նախ տեսնել, որ բերանացի աւանդութիւնն ինչ վկայութիւններ կուտայ Պէյօղլուի գերեզմանատան անցելոյն եւ անոնց մէջ թաղուած անձինքներու մասին: Ես իմ հաւաքած աւանդութիւններս գրի կ'առնում, ընթերցողը թող իրեն ծանօթ ծերագոյններուն մօտ հետազօտութիւն կատարէ, որուն վրայ գրաւոր վկայութիւններ ալ գտնով՝ ճշմարտութիւնը գուրս պիտի ցայտէ: Միայն դարձեալ մտադիր կ'ընեմ, որ այսօր Բերա բնակող Հայերէն 90%, Բերացի չէ, որոնք բնականաբար այսօրեան վիճակը միայն կրնան գիտնալ. իսկ կաթողիկէ Հայերէն 90% Բերացի եւ ամէն սուս այնտեղ իր մեռեալներն ունի, որոնց կենակից եղած են կենդանի շատ ծերունիներ:

Գրողը 1907ին, հետազօտելու նպատակաւ, այցելեցի նախնացոյ եւ ազգականացոյ գերեզմանատունը, մտնելով Ս. Թափոբայ հիւանդանոցին դիմացը՝ մեծ պողոտային վրայ բացուած դռնէն, որուն համար կ'ըսէին թէ կաթողիկէ Հայերը բացած են իրենց մեռեալներուն համար: Ծաւով եւ ամթով սեսայ, որ դռնէն մինչեւ եկեղեցւոյ սեամբը գետինը ծածկուած է տապանաքարերու բեկորներով, որոնց վրայ կը նշմարուին կցկտուր արձանագրութիւններ՝ ոսնակոյն սքրուած: Ղերար գերեզմանատան մէջ հազիւ «Հոգեւոր Տիրոջ» գերեզմանին շուրջը փոքրիկ խմբակ մը կայ. իսկ անկէ անդին իբր հարիւր հազար կանգուն տեղ-

ւոյ վրայ ցիրուցան կ'երեւային քանի մը քարեր, շատերը պարզ շերտ մը մարմարի, կիսաթաղ խոտերու եւ հողի մէջ. ամէնը միայն հազիւ թէ հարիւր կտոր: Ամբողջ դաշտավայրը զընկուած ծառերու հովանիներէն, որոնց սակսովոր են ամէն տեղ մեռեալներն հանգչել. տխուր խոպանավայր մը, կը մտածէի. Թաքսիմ Բերայի Թունաց գերեզմանէ եր, ըողջ Լատինայ, եւ սակայն երկուքը միասին չի հաւասարիր ասոր ընդարձակութեան. էթէ հարիւրհազար կանգունէ աւելի օդն տեղ միայն Բերացի Հայերուն համար արուած էր, որոնք մինչեւ 1865—6, երբ թաղամէրը դադարեցան, հազիւ թէ մէկ երկու հազար կային, եւ աւելի հնագոյն ժամանակներ, հազիւ թէ մէկ քանի հարիւր, անշափս տարօրինակ մեծ էր. իսկ եթէ Բերացի կաթողիկէ Հայերու յատուկ էր այս դաշտավայրը, ուր են անոնց հեղեղները, ուր են իրենց տապանաքարերը, Հին ժամանակներն ամենէն խեղճուկ ընտանիքն անգամ իր մեռելոյն գերեզմանին վրայ կը ջնար մարմարեայ գէթ շերտ մը զնել՝ իբրեւ առհաւատեալ «Անշարժ եղիցի կնիք», աղօթքին, եւ Հայոց եկեղեցին մինչեւ վերջին տարիներ մեռելոց գերեզմաններուն «անշարժ» ըլլալն իբր կրօնի անշարժելի մասը կը շնչաւ պնդորն: Մաքիս առջեւ կը բերէի 35—40 տարի յառաջ տեսած այս գերեզմանատունը, որ զուարթ ծառատան մըն էր, բազմաթիւ տապանաքարերով, աւելի եկեղեցւոյ եւ մեծ զոյղոտային կողմերը, մինչեւ «Հոգեւոր Տիրոջ» շիրմը, որ հազիւ թէ ամբողջ դաշտավայրին կէսն էր: Իսկ անկէ անդին այսօրուան պէս խոպանացեալ էր. մեր ճնողքը ջրոյ կու տային՝ որ այդ վերին մասը «քաթուղե», ներուն մասն էր, եւ հոն թաղուած են մեր հինները, բայց Հայերը վերցուցած են ասոնց մարմարեայ կնիքները: Արդէն այն ատեն ջրաւ փակեալ պատնիս զուրիները՝ իբր ծածկոց դրուած կը տեսնէինք տապանաքարեր, ամէնը կտորած, բայց վրան կ'երեւային արձանագրութեանց բեկորներ: Վերջին երեսուն տարւոյ միջոցին ըստ մեծի մասին անհետացած էին նաեւ այդ ճեպարող տապանաքարերն՝ թէ պատերու գիւնէն եւ թէ գերեզմանատունէն, մեր եւ ինչպէս, ո՞վ կրնար գիտնալ: Զար լեզուներ կը պատմէին, թէ մեծ պողոտային կողմը՝ պատին ետեւն հաստատուած քանի մը քարակոփներու համար շահաւետ մարմարահանք մ'ընած էր գերեզմանատունը: Ո՞վ կրնար ստուգել թէ քանի ջորաւոր ձեռքեր արկացած էին այդ նիւթապէս

եւ բարոյապէս թանկագին քարերը, շատերը կանգնաչափ բարձր, գաղափարի խելու իրենց անբարբառ տէրերուն վրայէն: Անոնց վրայի արձանագրութիւններն՝ իրենցմէ շատերուն պատկերագրիներուն հետ (դանակ, կացին, սուր, կահազան, արհեստական պէսպէս անօթներ ու գործիներ) միաբարբառ կը պատմէին մեզի երբեմն իրենց արհեստն, վարքն ու մահը, եւ զմեզ իրենց 'կենսակից' էրնէին, զարեւու պատմութեան անընթեքի հատորներ մեր առջեւ պարգեւով: Իրենց ժամանակին ամենէն Նշանաւոր տաղաչափներու գրել կու տային տապանագիրները, որոնք յետ ժամանակաց մեր մատնեալ գրութեան մօրաբարիները պիտի ըլլային մեծաւ մասամբ: Միաժամ Նախնիք. Որ իրենց ապագայ սերունդին կ'աւանդէին իրենց տանն ու ցեղին պատմութիւնը բարեղէն պնակներու վրայ, եւ չէին կրնար կասկածիլ, որ օր մ'օրոնց իրենց թոռնիկները պիտի անհետացնէին զանոնք՝ բարբարոս ազգերու աւերիչ ընտղներուն հետ կարծես մըցելով: Խաբուած բարեպարիշտներ. որոնք մեր կարեկցութիւնն իրենց վրայ պիտի հրաւիրէին, մեր աղօթատեց շրթունքներէն՝ Ողորմա, մը խելու յուսով:

Անկէ 30 տարի մ'ալ յառաջ, իբր 1850—60 տարիներու մէջ ապրողներ այսօր մեզի կը պատմեն շատ աւելի պարագաներ իրենց օրերէն, գործեր եւ այստեղ կէտերու կը վերածեն:

1. Պէյոլուի Հայոց, գերեզմանատունն ի սկզբանէ անտի կաթողիկէ Հայերու յատուկ գերեզմանատուն էր, այնպէս որ Նոյն իսկ Վոսփորի ափերը ընակողներն իրենց մեռեալները քաղաք կ'իջեցընէին Նաւակաւ, եւ կը բերէին Պէյոլուի գերեզմանատունը կը թաղէին:

2. Երբ Հայերը Բերայի մէջ սկսան ընակիլ, ի սկզբան խառն կը թաղուէին. բայց յետոյ կաթողիկէ Հայերն իրենց առանձին թաղ ընարած էին գերեզմանատան վերին մասը՝ Հարպիէ վարժարանին կողմը, եւ գերեզմանատան երեքին մէկ մասն իրենց յատուկ էր: Այստեղ ունէին Նաեւ մեծ ընտանիքներ իրենց ընտանեկան թաղերը, "գրեցիներ", (գաւառացիներ) իրենց թաղը, յատուկ շրջափակի մէջ. միւսգետ Հայերու թաղին մէջ ընտանեկան թաղ չկար, եւ ոչ ալ այսպիսի գաղափար մ'ունէին:

3. Այս մասն այնպէս բացարձակապէս իրենց էր, որ թաղում կատարելու համար յատուկ հրաման կամ թոյլտուութիւն չէր ուզուեր, եւ Հայոց Պատրիարքներն ալ, որ Տաշա աչքով

չէին տեսներ կաթողիկէ Հայերը, երբեք արգելք մը չէին դնէր անոնց այնտեղ թաղուելուն դէմ: Մեծաւառք 1830ի բաժանմանէն ետեւ՝ Նոյն Պատրիարքները ըստ չէին խառնուեր կաթողիկէ Հայերուն թաղման գործերուն, եւ ոչ իսկ տեղեկութիւն կը տրուէր անոնց:

4. Այս գերեզմանատունն երկու հասարակութեանց սեպհակն կը նկատուէր. երկու կողմն ալ այնպէս կը վարուէր, ինչպէս Պալաքըլի գերեզմանատունը, եւ գաւառներու մէջ շատ տեղեր: Կաթողիկէ Հայերն այնտեղ կը թաղէին բաժանմանն անմիջապէս ետքը Նաեւ կաթողիկէ Վրացիներն ու Հաւէպցիները, որոնք կարճ միջոց մը կաթողիկէ հայ Պատրիարքին իրաւասութեան տակ էին, եւ յետոյ անցան լատին եպիսկոպոսին իրաւասութեան: Վրացերէն եւ արաբերէն գրով տապանաքարեր կային երբեմն Նոյն գերեզմանատան մէջ, որոնց ակնատես կենդանի վկաներ կան այսօր:

5. Այն կաթողիկէ Հայերն, որոնք ժամանակաւ Հայերու թաղին մէջ թաղուած էին, իրենց տապանաքարին վրայ կը կրէին Ք(աթօ-լիք) տառը:

6. Երբ Հայերը 1830էն ետեւ Բերայի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցին շինեցին, գիշեր ու ցերեկ կրեցին Պէյոլուի գերեզմանատան տապանաքարերը՝ շինութեան գործածելու համար. եւ կաթողիկէ Հայերու տապանաքարերն ամենէն յառաջ եւ ամենէն աւելի յարմար շինութանիւթ համարուեցան: Կաթողիկէ Հայք վրդովեցան, եւ կրցողը փաթեցուց իր ընտանեաց տապանաքարերը գիմացի Ս. Թակոբայ հիւանդանոցը: Կաթողիկէք այլ եւս կորուսին իրենց վստահութիւնը. որոշեցին 1842էն ետեւ քահանաները Ս. Թակոբ թաղել, եւ քանի մը տարի ետքը Նաեւ ունեւոր աշխարհականներ իրենց համար տեղ գնեցին այնտեղ եւ թաղեցին իրենց մեռեալները:

7. Երբ 1856—8ին Հայոց Պատրիարքարանը գերեզմանատունն որմով շրջափակել որունչեց՝ դիմեց Նաեւ կաթողիկէ Հայերու Պատրիարքին՝ որ ասոնք ալ իրենց մասն որմափակեն. սակայն ասոնք Նոյն միջոցին Ներքին հրատապ ինգիւրներով զբաղեալ՝ անփոյթ գտնուեցան, որով Հայերը շրջափակեցին ամբողջ, եւ մեծ դուռ մը միայն բացին կողմնակի փողոցը՝ որ կ'իջնայ դէպ ի Յօմապախէ:

8. 1858ին կաթողիկէ Հայեր բողոք մատուցին տեղութեան իրենց մասին փակման դէմ, յաջողեցան հրաման անուել, յատուկ դուռ մը բացին եւ շարունակեցին իրենց թաղումը:

